

СВІТОВА КУЛЬТУРА І МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ

УДК 821.161.2Шевченко:808.1

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-19-2021-1.66-75>

ОВІДІЙ, ШЕКСПІР, ШЕВЧЕНКО: ОСОБЛИВОСТІ АВТОКОМУНІКАЦІЙНИХ ПРАКТИК

Кушнарѡва

Марія Борисівна

кандидат філософських наук,
Національна бібліотека України
ім. В. І. Вернадського
mariakushn8@gmail.com

Кушнарєва

Марія Борисовна

кандидат філософських наук,
Національная библиотека Украины
им. В. И. Вернадского
mariakushn8@gmail.com

Maria

Kushnareva (Kushnarova).

Ph.D. (Philosophy), V. I. Vernadsky
National library of Ukraine
mariakushn8@gmail.com

Анотація. Стаття містить аналіз прикладів опосередкованих літературних впливів творів Овідія та Шекспіра на творчість Тараса Шевченка. Автор полемізує з наявними в сучасному українському літературознавстві традиціями трактування літературних зв'язків Шевченка з Овідієм як таких, що спричинені подібністю певних фактів їхніх біографій, та Шевченка з Шекспіром, підставою для яких вважають гуманізм двох митців. Натомість у статті на засадах аналізу певних аспектів творчості Овідія, Шекспіра, а також поетичної, епістолярної та мемуарної (щоденник) спадщини Шевченка обстоюється думка, що щирий інтерес Шевченка до творів згаданих авторів, крім іншого, зумовлений його увагою до способів прояву в їхній творчості автокомунікації. У поезії Шевченка автокомунікація набула вигляду численних випадків звернення поета до його власних віршів. У творчості Овідія автокомунікація проявилася в аналогічний спосіб, у творчості Шекспіра — у вигляді численних солілоквій, що їх вимовляють його драматичні герої. Потреба Шевченка в автокомунікації обумовлена особливостями його психологічного портрета та індивідуальності, тому в основі його інтересу до творів Овідія та Шекспіра лежить не пошук матеріалу для запозичення, а відчуття глибокої емоційної спорідненості з Овідієм та героями Шекспіра.

Ключові слова: Тарас Шевченко, літературні впливи, автор, автокомунікація, Овідій, Шекспір, солілоквій.

Проблема зв'язків творчості Тараса Григоровича Шевченка та деяких представників світової літератури попри тривалу історію її розробки все одно ще є далекою від розв'язання.

Зазвичай ці зв'язки розглядаються у двох площинах. Однією з них є своєрідне картографування прямих текстуальних згадок у літературній спадщині Шевченка про певні літературні твори, їхніх героїв чи авторів, тобто визначення випадків контактних зв'язків. Але українське літературознавство вже сформувало досить вичерпний «банк даних», у якому можна знайти відомості про контактні зв'язки, приклади яких є у творчості Тараса Шевченка.

З іншого боку, самотність творчої особистості та творчої манери нашого поета, украй невелика кількість алюзій, паралелей, прямих чи прихованих цитат з творів інших авторів у його поетичному доробку, може віднадити дослідника інтертекстуальності. Це нібито змушує вкотре визнати справедливою відому тезу класика українського літературознавства О. І. Білецького про те, що «Шевченко-читач небагато пояснює в Шевченку-поеті» (Білецький, 1939, с. 213). Видатний вчений, безперечно, мав рацію, хоча висловлювався вочевидь про прояви безпосереднього впливу якогось поета чи письменника на творчість Шевченка-автора. Але свідомість Шевченка-читача, як і будь-якого читача, не могла не бути об'єктом впливу тих творів, які він читав. Читацькі преференції як такі зазвичай свідчать, насамперед, про смаки читача, його емоційний стан, моральні та інтелектуальні потреби, що їх задовольняють ті твори, які читач обирає. І коли читач стає автором, усе це, своєю чергою, переливається у творчі задуми та їхню реалізацію. Тому є сенс говорити про опосередковані, непрямі впливи прочитаного (так само прослуханого, побаченого) майбутнім автором твору на той твір, який виникає в результаті творчого процесу.

З огляду на це видається за доцільне сконцентрувати увагу на іншій площині, у якій проявляються ці зв'язки. О. І. Білецький, зокрема, уважав, що від погоні за «запозиченнями» й «наслідуваннями» варто відмовитися для того, щоб виявити «паралелі між Шевченком і поетами, яких він читав» і паралелі ці «є далеко не зайвими» (Білецький, 1939, с. 213). Виокремлення «паралелей», як і пошук контактних зв'язків, передбачає аналіз найочевиднішого (для читача) рівня тексту. Можливо, є сенс спробувати заглибитися і відшукати приклади прояву згаданого опосередкованого зв'язку, який зовсім необов'язково має причинно-наслідковий характер, але свідчить, насамперед, про певні особливості й потреби особистості поета та його авторського світобачення. Цей зв'язок (або зв'язки, якщо йдеться про вплив кількох авторів) може проявитися у творчості читача, зокрема Шевченка, переважно в непрямий, неочевидний та лише опосередковано фіксований спосіб.

Безперечно, для наукового дослідження цей ґрунт є хистким, але він може допомогти прояснити певні дослідницькі проблеми, пов'язані, зокрема, з психологією Шевченка. З'ясування того,

що саме й чому привертало його увагу до творів певного автора, може сприяти висвітленню тих аспектів творчої натури великого українського поета, які для дослідника поки що перебувають у затінку.

Саме спроба реалізації окресленого вище підходу є завданням пропонованої розвідки, для якої базовими є поняття «автокомунікація» та «солілоквія».

Автокомунікацію зазвичай розуміють як спілкування особи з собою. Але текст, спродукований автором, за Ю. М. Лотманом, «стає рівноправним співрозмовником, котрий має високий ступінь автономності», перетворюється на «самостійне інтелектуальне утворення, що відіграє активну та незалежну роль у діалозі» (Лотман, 1981, с. 6). Твір, залишаючись частиною внутрішнього світу автора, водночас стає приналежним до зовнішнього світу; тобто, твір стає такою частиною автора, що належить до зовнішнього світу. Авторська особистість ніби розщеплюється надвоє, дублюючись: «Я» автора отримує друге «Я», котре не є тотожним йому, але не є й цілком «Іншим». Автор стає джерелом комунікації чи адресантом, а твір — реципієнтом чи адресатом. Це й дозволяє трактувати розмову автора з власним твором також як варіант автокомунікації. Значення, яке мало для Шевченка спілкування з власними творами, у загальних рисах охарактеризував ще Ю. Івакін, котрий уважав, що «поетична творчість була для нього [Шевченка — М. К.] чи не єдиним співбесідником, якому поет сповідався у найпотаємнішому у своїй душі» (Івакін, 1984, с. 61).

Ще одним варіантом прояву класичного розуміння автокомунікації — як розмови з собою — можна вважати солілоквію, адже солілоквію «структурується за моделлю діалогу, учасниками якого є різні іпостасі особистості персонажа або навіть амбівалентні начала його внутрішнього «я», що вступають у своєрідний двобій» (Торкут та Борискіна, 2016, с. 3). Солілоквію як такий зазвичай аналізують на матеріалі драматургії, але творчість Шевченка містить численні поезії, які мають ознаки солілоквію.

З багатьох авторів, котрі вже в часи Т. Г. Шевченка вважалися визнаними вершинами світового красного письменства та чий слід прямо чи непрямомо надбуємо в Шевченковій літературній творчості й епістолярній спадщині, помітно часто трапляються згадки про Овідія та Шекспіра.

Тема зв'язків Овідія та Шевченка вже близько століття досліджується літературознавцями. Традиційно велику увагу дослідники приділяли тому, як у творчості Шевченка проявилися «Метаморфози» Овідія та, що загалом очевидно, як виявляється т. зв. «біографічна подібність» (Савченко, 1939, с. 117), викликана тим, що обидва поети перебували на засланні. Порівняння способів реалізації топосу заслання у творчості поетів, відстань між якими у часі майже дві тисячі років, здійснив ще О. І. Білецький (Білецький, 1939, с. 216–219). Загалом праці пізніших дослідників переважно використовували саме цей підхід. Спробу вийти за його межі здійснив хіба що Є. Ю. Пеленський, котрий пов'язав згадки Шевченком Овідія із «процесом психічного наближення до класицизму» (Пеленський, 1943, с. 22). Пізніше суттєво масштабніше бачення проблеми продемонструвала М. Майстренко, яка значною мірою зосередилася на ролі та проявах самотності у творчості двох поетів, спільності певних образів тощо (Майстренко, 1992, с. 222–285).

На висвітлення теми зв'язків Шевченка та Шекспіра значний вплив мали суто ідеологічні настанови, що діяли в 30–80-ті рр. ХХ ст. Зокрема, згаданий О. І. Білецький, вочевидь, віддаючи належне офіційним тоді догматам «соціалістичного реалізму», уважав, що в Шекспірі Шевченка приваблювала «правдивість зображення» (Білецький, 1939, с. 213). Оскільки Шекспіра радянська наука вважала, насамперед, «представником доби кризи ренесансного гуманізму», саме його гуманізм і повинен був приваблювати Шевченка, який, зрозуміло, теж не міг не бути гуманістом. Приблизно таким був хід думок Ф. М. Білецького, автора однієї з небагатьох розвідок, що висвітлювали вплив творчості Шекспіра на Шевченка (Білецький, 1964, с. 40–44). Водночас М. Т. Рильський, наприклад, зауважив подібність певних рис композиційної техніки Шекспіра та Шевченка в «Гайдамаках», щоправда, не акцентуючи на цьому твердженні й подаючи його як власну суб'єктивну думку: «Разорванность композиции», напоминающая мне «фрагментарную технику» (Ф. Зелинский) трагедий Шекспира, является вместе с тем и высочайшим своеобразием композиции» (Рильский, 1964, с. 72).

Пізніше, розвиваючи думку М. Т. Рильського, на засадах аналізу композиційних та художніх особливостей «Гайдамаків» М. С. Шаповалова

припускає, що одним із джерел, які стимулювали творчий пошук Шевченка, були твори Шекспіра (Шаповалова, 1976, с. 25), імовірно, у свій спосіб реалізуючи пропоноване О. І. Білецьким уникання парадигми «запозичень» і «наслідувань» у аналізі літературних зв'язків.

Утім, судячи з відповідних статей («Овідій» (Шах-Майстренко, 2013) та «Шекспір» (Пилипчук та Шаповалова, 2015)) у «Шевченківській енциклопедії», сучасні дослідники, як і раніше, приділяють велику увагу висвітленню саме контактних зв'язків. Безперечно, це є вкрай необхідним для детальної реконструкції як біографії, так і творчого процесу Шевченка, але все ж така інформація повинна мати інструментальне значення. І якщо М. Майстренко, авторка статті про Овідія, аналізує як певну світоглядну спільність двох поетів-засланців, так і розбіжність, то автори статті про Шекспіра загалом за межі усталених методологічних літературознавчих стереотипів не виходять, що, утім, можна пояснити шанованим віком згаданої розвідки.

Оскільки стан висвітлення українським літературознавством контактних зв'язків між творчістю Шевченка, з одного боку, та Овідія і Шекспіра, з другого, можна вважати мало не вичерпним, є сенс тут залишити цей аспект поза увагою.

Відправною точкою зіставлення літературних постатей Овідія та Шевченка, як і раніше, можна вважати згадану «біографічну подібність»: обидва поети тривалий період перебували на засланні, причому не просто на засланні, а в найжорстокіших, знущальних — у випадку кожного з цих митців — умовах. Овідія — римлянина, котрий жив у вирі інтелектуального та літературного життя найзначнішого міста тогочасного світу — було відправлено до найдалшої периферії, до людей, котрі не знали навіть його мови, а Шевченкові, художнику й поету, на додачу до перебування у статусі солдата мало не на «краю світу», заборонили писати й малювати. І Овідію, і Шевченкові покарання або його ступінь видавалися необґрунтованими, і це тільки посилювало страждання.

Засланців Овідія та Шевченка розділяли майже дві тисячі років, а об'єднувала їх болюча, непроглядна самотність. Овідій, опинившись у вигнанні серед «варварів», гостро відчував відсутність навіть можливості спілкування, що для нього означало контакт з гідними його людьми. За М. Майстренко, «Овідій стверджував культ са-

мотності, наполягав на ньому як на ненормальному стані свого існування, як протесті проти того варварського середовища, у якому він опинився» (Майстренко, 1992, с. 235). Самотність Овідія на засланні була, так би мовити, концептуальною, тобто він усіма можливими способами демонстрував усім — і гетам, і друзям, котрі залишились у Римі, а насамперед собі, що хоча він і був на засланні, але все одно залишався римлянином, тому не вважав за прийнятне та й не міг, принаймні поки мав надію на полегшення своєї долі, спілкуватися з «кошлатими гетами». Єдиний, хто на засланні був справді гідний його, — це він сам та його прояв чи форма реалізації його особистості — його власні вірші. Саме спілкуванням з ними поет, мабуть, не-свідомо намагався компенсувати жагу до розуміння, співпереживання та співчуття; об'єктивуючись від своїх творів, він наділяє їх людськими рисами («Скорботні елегії» I, 7 (19, 25, 35, 38); II (1–2); III, 7 (1–3), 14 (13–18); «Листи з Понта» (I, 1 (3–10); II, 7 (1–4); IV, 9 (8–9)); дає своїм творам-книжкам доручення і настанови щодо їхнього шляху до Риму («Скорботні елегії», I, 1; «Листи з Понта», IV, 5), а дві елегії взагалі написані ніби від особи твору («Скорботні елегії», III, 1; V, 4).

Овідій до певної міри суто по-людськи образився, що його змусили жити серед варварів, і його самотність була своєрідною «помстою» і тому краю, і тим людям, яких він зневажав просто тому, що вони — не римляни, а також за фактом свого вимушеного перебування серед них.

На відміну від Овідія, котрий спізнався з самотністю на засланні, Шевченко із самотністю жив. Особливості його емоційного складу, належність до «інтровертно-афективного типу», «темперамент тривоги та щастя» (Генералюк, 2012, с. 6), емоційна вразливість, посилені драматичними обставинами його життя, складністю соціальної самоідентифікації через «межовість» його постаті (Грабович, 2000, с. 101), виливалися у мотивах «духовного та душевного одинацтва, відчутті покинутості, відчуженості» (Барабаш, 2011, с. 226). Тим сильніші позитивні емоції викликали в нього споріднені душі людей з його оточення, які мінімізували його одинацтво, роблячи його не таким болісним, переконуючи Шевченка в можливості стосунків, котрі нагадували омріяні ним романтичні образи братського єднання, справжньої дружби тощо.

Оце «душевне одинацтво» досягло апогею на

засланні: «не неволя давит мене в этой пустыне, одиночество — вот мой лютейший враг! В этой широкой пустыне мне тесно — а я один» (лист до А. І. Лизогуба 16 липня 1852 р.) (Шевченко, 2003, т. 6, с. 64). Якщо Овідію не було з ким спілкуватися почасти через мовний бар'єр, то біля Шевченка було багато людей, котрі говорили російською, якою він чудово володів, але за своїм моральним та інтелектуальним рівнем вони, переважно, не могли бути поетовими співрозмовниками в тому сенсі, у якому він цього потребував. Ті, хто його оточували в Новопетрівському укріпленні та Орській фортеці, не могли не відчувати його «інакшість», те саме дзеркально стосується і Шевченка, тому він і зазначив у листі до М. О. Осипова: «...случай привел вас увидеть хоть один экземпляр амфибий, между которыми я прозябаю столько лет. (...) Боже вас сохрани и во сне увидеть такое нравственное безобразие человека» (лист до М. О. Осипова 20 травня 1856 р.) (Шевченко, 2003, т. 6, с. 105). Тому Шевченко дуже чітко усвідомлював, що для нього самотність — це єдиний спосіб зберегти власну особистість і вижити морально.

Шевченко на засланні в певному сенсі опинився у тому самому статусі, з якого він пішов у життя, — безправної людини, котра не має ніяких можливостей щось змінити, причому в його житті це було «знову»: «Родился, вырос в неволе да и умру, кажется, солдатом» (Лист до С. С. Гулака-Артемовського 1 липня 1852 р.) (Шевченко, 2003, т. 6, с. 59) і тому мало викликати відчуття, що доля з нього просто глузує. Але якщо його протистояння обставинам у 20–30-ті рр. було радше інтуїтивним, оскільки тоді Шевченко не знав своїх здібностей, своїх можливостей, своєї творчої та суспільної потенції, то тепер, тобто на засланні, він не міг не усвідомлювати себе як особистість і тому без гучних заяв, фанфар і глядачів вступив у свідомий, точніше усвідомлений, двобій з долею. Овідій був до певної міри деморалізований самим фактом заслання, Шевченко — ні. За влучним зауваженням М. Майстренко, «Овідій надіявся на Августа, Шевченко — на себе» (Майстренко, 1992, с. 275). Саме тому Шевченкова поезія періоду заслання позбавлена нескінченних ламентаций, якими сповнена поезія Овідія відповідного періоду, що зауважив ще О. І. Білецький (Білецький, 1939, с. 216–217).

Шевченко спромігся перевести самотність в

усамітнення («после десятилетней казарменной жизни уединение мне кажется настоящим раем» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 17)). Прагнення до усамітнення було для нього єдиним можливим способом захистити свій внутрішній світ, свій власний приватний простір. Аби вижити морально, він привчив себе обходитися без співрозмовника, котрий би фізично перебував поруч з ним у просторі. Роль цього співрозмовника перебрали на себе його власні поезії. Саме тому Шевченкова «невільницька» лірика, за Ю. Івакіним, є найсуб'єктивнішою «в тому розумінні, що вона відтворювала найсуб'єктивніші, найінтимніші почуття поета, стан його душі» (Івакін, 1984, с. 99).

На відміну від Овідія, Шевченка привела до автокомунікації внутрішня логіка його особистісного становлення. Шевченко, що природно з огляду на обставини його життя та згадані вище психологічні особливості, навдивовижу рано зрозумів те, для чого Овідію треба було опинитися в Томах: єдиний співрозмовник, який у нього є і який його завжди зрозуміє — це його вірші. Тому вже 1839 року у віці лише 25 років він, звертаючись до власних творів, пише шедевр інтроспективної лірики «Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами!», уперше застосовуючи у своїй творчості мотив автокомунікації. Після того кількість поетових звернень до своїх віршів неупинно більшає. Для Шевченка вони «діти» — «нерозумні», «хлоп'ята», «сини», він випускає їх у світ, поміж люди, намагається передбачити їхню долю, тобто те, як їх сприйматимуть ті самі люди, загалом повторюючи парадигму Овідія. Але, хоча Шевченкові з ними «лихо», він усе одно зізнається: «Любо мені з ними» («Не для людей, тієї слави...»).

З огляду на те, що у 30-ті–40-і рр. XIX ст. пізні твори Овідія вже були звичним елементом лектури освічених кіл «північної столиці», можна пристати на думку М. Майстренко, що Шевченко читав згадані твори ще в Петербурзі (Шах-Майстренко, 2013, с. 659). Але Є. Ю. Пеленський слушно зауважив, що згадки про Овідія у зв'язку з його засланням з'являються у спадщині Шевченка після 1854, особливо після 1856 рр. (Пеленський, 1943, с. 22).

Згадки про Овідія, які, починаючи з певного моменту, почастішали в доробку українського поета, можна вважати проявом спроби Шевченка провести якісь уявні паралелі між собою та Овідієм чи Данте, ще одним поетом-засланцем. Можливо,

ці паралелі потрібні були йому, аби знайти в собі сили витримати чергові випробування: примарна надія на звільнення, яка з'явилася в поета внаслідок смерті «неудобозабываемого» Миколи I та початку царювання Олександра II, зазнала удару в серпні 1856, тобто після коронації та виходу царського маніфесту, яким було дароване прощення декабристам, петрашевцям, учасникам польського повстання — усім, але не йому. Надія, що ожила, зробила життя засланця нестерпним.

Шевченко, судячи з поезій та листів, написаних на засланні, доклав дуже багато гірких і болісних зусиль, щоб змусити себе терпіти неволю. Він свідомо виховав у собі відсторонене бачення себе, своєї долі, свого життя, він усвідомлював, що це було саме існування, а не життя, але це був єдиний можливий за тих умов вихід («...у меня теперь почти нет ни грусти, ни радости, зато есть мир душевный, моральное спокойствие до рыбьего хладнокровия. Грядущее для меня как будто не существует...») (лист до В. Репніної 14 листопада 1849 р.) (Шевченко, 2003, т. 6, с. 49). Надія, яка раптом виникла, показала, що «грядущее существует». Ця надія збурила «рыбье хладнокровие», збентежила, переполошила приспані до того почуття. Про складність стану поета свідчить те, що він саме тоді, очікуючи на волю, яка, як він зрозумів, *могла бути*, знову починає вести щоденник. І от саме тоді Шевченко намагається шукати підтримку в особистому, емоційному та поетичному досвіді Овідія — визнаного всім світом митця, котрий, на його думку, був «наисовершеннейшее создание Всемогущего Создателя вселенной» (лист до М. О. Осипова 20 травня 1856) (Шевченко, 2003, т. 6, с. 105) і якого все одно відправили до заслання. Шевченко проводить типологічні паралелі між обставинами, у яких перебував він та згадані засланці-поети, водночас навіть у щоденнику, тобто у приватних записах, гарячково дбаючи про коректність: «Боже меня сохрани от всякого сравнения себя с этими великомучениками и светочами человечества» (Шевченко, 2003, т. 5, с. 20). Шевченко «не сравнивал себя со светочами», він убачав у Овідії, насамперед, споріднену душу, яка мислила й відчувала в той самий спосіб, як і він, до того ще й віршами.

Загалом видається, що як Овідія, так і Шевченка певною мірою стосується зауваження Ю. Лотмана про те, що «у процесі такої автокомунікації

відбувається переформування самої особистості, з чим пов'язане широке коло культурних функцій від (...) усвідомлення свого окремого буття до самовпізнання та аутопсихотерапії» (Лотман, 1996, с. 36). Якщо для Овідія його вірші були ліками, то для Шевченка — ще й дзеркалом.

Випадки аутокомунікації у вигляді звернень до своїх віршів у поезії Шевченка були природними, численними й з'явилися на початку його творчого життя, тому складно вважати їх появу банальним запозиченням літературного прийому. Також варто пам'ятати про очевидну та неодноразово зауважену дослідниками спорідненість Шевченкової творчості з українським фольклором, для якого характерні були звернення ліричного героя до різноманітних предметів живої та неживої природи, що надало поету певну модель, яку він просто вивів на новий, уже нехарактерний для фольклору рівень. Тому складно погодитися з думкою М. Майстренко про те, що Шевченко «трансформував головні мотиви «Скорботних елегій» та «Листів з Понту», поглиблюючи з їхньою допомогою провідні мотиви своєї «невольничої» поезії» (Шах-Майстренко, 2013, с. 659–660). Аутокомунікація у Шевченка постає як усвідомлений — у випадку, якщо він добре пам'ятав «Листи» та «Елегії» — або неусвідомлений спільний для творчості двох поетів чинник.

До згаданих вище окремих рис психологічного портрету Шевченка варто додати ще принаймні одну рису, яку не можна залишити поза увагою, оскільки надто багато в поетовій творчості вона пояснює. Ідеться про притаманні Шевченку й зауважені свого часу Ю. Івакіним «таке органічне поєднання й взаємопереходи, здавалося би, полярних почуттів» (Івакін, 1984, с. 38). Поєднання і взаємопереходи полярних почуттів неминуче ведуть до заперечення певної висловленої думки іншою, наступною. На вражаючу кількість заперечень у творах Шевченка звернув увагу Г. Грабович, нарахувавши, зокрема, серед 58 рядків вірша «Хіба самому написати...» 48 рядків, що виражають заперечення (Грабович, 2000, с. 81). Заперечення постає способом мислення, що знову-таки неминуче веде до сумніву в усьому (Грабович, 2000, с. 86). Сумніви Шевченка, за висловом Г. Грабовича, відбуваються «на рівні страждання» (Грабович, 1991, с. 283), вони емоційно забарвлені, та, як будь-які сумніви для будь-якої людини, є для поета причиною відсутнього морального дискомфорту. Але цей дискомфорт не викликає у Шевчен-

ка прагнення його позбутися, просто відкинувши, і саме тому його заперечення не переростає ані в нігілізм, ані в скептицизм, ані в цинізм. Шевченкові сумніви породжують численні питання, які не є риторичними. Ці питання покликані врятувати його самого від страждань, хоча насправді вони, не рятуючи, можливо, полегшували ці страждання. Запитальні речення, як і заперечення, за Ю. Івакіним, «нагромаджуються», і це явище «характерне для інтроспективної лірики Шевченка» (Івакін, 1984, с. 108).

Зазначені елементи — заперечення, сумніви, питання — складаються в діалог Шевченка з собою. Внутрішній діалог «на рівні страждання» постає одним з основних способів організації Шевченкової лірики. Це дозволяє творити інтроспективної лірики Шевченка вважати солілоков'ями («Самому чудно. А де ж дітись?»); «А нумо знову віршувать»; «Ну що б, здавалося, слова...»; «Мов за подушне, оступили» та ще багато інших). Поезії цього типу в літературі першої половини та середини XIX ст. були вкрай рідкісним явищем, хоча за двісті років до того вони були характерною ознакою п'єс У. Шекспіра. Як відомо, велика частка монологічних висловлювань дійових осіб його трагедій чи комедій є насправді солілоков'ями. Пізніші драматурги використовували солілоков'ї у своїх п'єсах (Расин, особливо Корнель), але властивий творам Шекспіра психологізм у них знайти важко, до того ж, особливості театру доби класицизму позначали ці твори надто високим ступенем умовності, вони були надто віддаленими від повсякдення і через це, імовірно, неактуальними для Шевченка. Тому залишався Шекспір.

Твори Шекспіра були для Шевченка об'єктом найгострішого інтересу, численні прояви якого зафіксовані в його листах, щоденнику та свідченнях сучасників (Шаповалова, 1976, с. 26–32). Аби дошукатися причин такого інтересу, варто звернути увагу на глибинну внутрішню спорідненість Шевченка та героїв Шекспіра, а саме тих персонажів, котрі промовляють свої знамениті солілоков'ї, проявляючи в такий спосіб суперечливість свого внутрішнього світу. Вони не бояться, що їх уважатимуть слабкими, або цинічними, або нерішучими, оскільки вони не припускають, що їх хтось чує, адже вони розмовляють самі з собою. Як і сам Шевченко, герої трагедій Шекспіра «думають уголос», вони ставлять собі питання, відповідають, за-

перечують свою тільки-но висловлену думку і все це, здебільшого, також «на рівні страждання».

Варто наголосити, що тут ідеться про спорідненість не між Шевченком і Шекспіром, а між Шевченком і героями Шекспіра, і це є вкрай важливим. О. Білецький свого часу розглядав паралель між героями Шекспіра й героями Шевченка та робив висновок про те, що «основні риси Шекспіра — різностороннє зображення характерів, показаних у їхньому розвитку, у їхніх суперечностях, не являють собою чогось типового для Шевченка» (Білецький, 1939, с. 213). Безперечно, герої поезій Шевченка, на відміну від героїв Шекспіра, ще не усвідомлюють власну особність, власну особистість, тому не прагнуть її захищати. З цим важко не погодитися, тому, наприклад, необгрунтовано видається спроба зіставлення, виходячи зі спільності мотиву помсти, Гамлета та Яреми Галайди (Савченко, 1939, с. 120), хоча паралель між сценами божевілья Офелії та Оксани, героїні «Слепої», уже такою неприродною не видається (*Шевченківська енциклопедія*, т. 6, с. 964). Імовірно, у художньому світі творів Шевченка переважило знову-таки зауважене дослідниками фольклорне підґрунтя із властивим йому міфологічним світосприйняттям, адже герої міфів і легенд зазвичай не вимовляють монологів і не висловлюють своїх думок про світ, людей, життя. Шевченка до певної міри не цікавить, що його герої думають, бо він знає, що вони відчують, і для нього саме це є головним. Думки, радше процес мислення, у Шевченковій моделі авторства — це справа винятково його, автора, його авторської самосвідомості, саморецепції, і саме тому, можливо, Шевченка так вражали герої Шекспіра: вони, так само як і він, мислили вголос. Тому «різностороннє зображення характерів, показаних у їхньому розвитку, у їхніх суперечностях», згадане О. Білецьким, насправді є вкрай типовим для Шевченка, якщо мати на увазі те, як у його ліриці відобразився його власний характер, його розвиток і його суперечності.

Герої Шекспіра, особливо їхні роздуми, впливали, насамперед, на особистість Шевченка, адже вони «на рівні страждання» говорили однією мовою сумнівів у собі, своїх почуттях, своїх діях.

Тож, як і у випадку з Овідієм, важко припустити факт прямого запозичення Шевченком у Шекспіра певних прийомів, методів тощо — надто органічними, надто глибоко вкоріненими були в Шев-

ченковій особистості риси, що сприяли широкому зверненню до солілоква у його творчості.

М. Рильський, оцінюючи розмову поета з власним серцем у творі «Чого мені тяжко, чого мені нудно?..», зазначає, що порівнювати серце з голодною дитиною, питати в нього, чи не хоче воно їсти чи пити, звертатися до нього як до живої людини могла тільки людина «такого поетического роста, поетической отваги, предметности мышления, как Тарас Шевченко» (Рильський, 1964, с. 83). Варто особливо наголосити на «поетической отваге». Максим Рильський як видатний поет і чудовий знавець літератури, безперечно, розумів, що ті літературні прийоми, що в середині ХХ ст. видавалися абсолютно звичайними, мало не банальними, у часи Шевченка такими не були.

На користь цього твердження свідчить хоча би той факт, що кілька рецензентів, що відгукнулися на вихід друком Шевченкового «Кобзаря» 1840 року, вдалися до цитування саме «Думи мої, думи мої...» (Грабович, Захаркін, та Федорчук (ред.), 2013, с. 5, 7, 11), у такий спосіб непрямо наголошуючи на тому, що, на їхню думку, ці рядки — найоригінальніші та найяскравіші з усієї збірки. Поезії, як такі, що були розмовою автора з власним твором, так і організовані за типом солілоква, не були поширеними в першій половині ХІХ ст., тому, аби зважитися на таку новацію, Шевченкові якраз і потрібна була згадана М. Рильським поетична сміливість і відвага. Тому можна припустити, що Овідієві та Шекспірові зразки Шевченку-особистості підтверджували, схвалювали можливість та реальність його способу мислення та ходу його думок, а Шевченкові-автору додавали впевненості у своїх силах та в реальності обраного ним поетичного шляху.

Повертаючись до наведеної на початку розвідки тези О. Білецького про те, що «Шевченко-читач небагато пояснює в Шевченку-поеті», мусимо її якщо не спростувати, то суттєво деталізувати. Між «Шевченком-читачем» та «Шевченком-поетом» є ще «Шевченко-особистість», і саме ця іпостась поета відіграла роль того фізичного середовища, яке частково відбиває, але й частково поглинає світловий потік. Попри вразливість та схильність до вкрай інтенсивного переживання емоційних станів Тарас Шевченко відрізнявся свідомим сприйняттям та вибіркоким ставленням до художніх вражень, стійкістю до естетичних впливів. Поет уочевидь не приймав того, що дисонувало з

його літературними та мистецькими вподобаннями, але широким, зустрічаючи те, що резонувало з його чітко сформованими смаками. Своєю чергою, те, що резонувало, не змінюючи загального ходу поетового художнього мислення, посилювало вже наявні певні особливості, залишаючись часто непомітним сторонньому оку пізніших дослідників. Шевченку-поету не потрібні були взірці, але йому, як і Шевченку-людині, потрібні були од-

нотумці, тобто естетично, психологічно близькі люди. Саме ця спільність і привернула увагу Шевченка до Овідія та героїв Шекспіра. Маркером цієї близькості можна вважати автокомунікацію, яка широко, але по-різному проявилася як у творчості Тараса Шевченка, так і у доробках цих поетів, які в той чи інший спосіб актуалізували у своїх працях цей психологічний, культурний та літературний феномен.

Література:

- Барабаш, Ю. (2011). *Просторинь шевченкового слова: текст — контекст, семантика — структура*. Київ: Темпора.
- Білецький, О. І. (1939). Шевченко і світова література. *Пам'яті Тараса Шевченка. Збірник статей до 125-ліття з дня народження*. Київ: Видавництво АН УРСР.
- Білецький, Ф. М. (1964). Т. Г. Шевченко про Вільяма Шекспіра. *Іноземна філологія. Львівський державний університет імені І.Франка*. Вип.1, С. 38–47.
- Генералюк, Л. (2012). Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю. *Слово і Час*. № 5, С. 3–19.
- Грабович, Г. (1991). До питання величчя Шевченка: самозображення поета. Редактори: Л. М. Онішкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. *Світи Тараса Шевченка. Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета*. Нью-Йорк, С. 277–287. DOI: <https://doi.org/10.2307/308601>
- Грабович, Г. (2000). *Шевченко, якого не знаємо. З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета*. Київ: Критика.
- Грабович, Г., Захаркін, С., та Федорчук, О. (ред.). (2013). Тарас Шевченко в критиці. *Т. 1: Прижиттєва критика (1839–1861)*. Київ: Критика.
- Івакін, Ю. (1984). *Поетія Шевченка періоду заслання*. Київ: Наукова думка.
- Лотман, Ю. М. (1981). Семиотика культури и понятие текста. *Труды по знаковым системам: Структура и семиотика художественного текста*, Т. XII. Тарту: Тартуский государственный университет, С. 3–7.
- Лотман, Ю. М. (1996). *Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история*. Редактор Т. Д. Кузовкина. Москва: Языки русской культуры.
- Майстренко, М. (1992). *Шевченко і античність*. Одеса: Маяк-Асоціація «Бригантина».
- Пеленський, Є. Ю. (1943). *Овідій в українській літературі*. Краків-Львів: Українське видавництво.
- Пилипчук, Р. та Шаповалова, М. (2013). Шекспір. Жулинський, М., Бондар, М., Боронь, О., Гальченко, С., Гриценко, П., Дзюба, І., Пилипчук, Р., Скрипник, Н., Смілянська, В., Стус, Д., та Чамата, Н. (ред.). *Шевченківська енциклопедія*: в 6 т. Київ: НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка; ред. кол.: М.Г. Жулинський (гол.) та ін., Т. 6, С. 963–965.
- Рыльский, М. (1964). Шевченко — поэт-новатор. *Шевченко и мировая культура*. Москва: Наука, С. 68–95.
- Савченко, С. (1939). Шевченко і світова література. *Радянська література*, липень, С. 116–128.
- Торкут, Н. М. та Борискіна, К. В. (2016). Специфіка та роль солілоквіїв у римській п'єсі «Юлій Цезар». *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. № 3–4, С. 3–8.
- Шаповалова, М. С. (1976). *Шекспір і українська література*. Львів: Вища школа.
- Шах-Майстренко, М. (2013). Овідій. Жулинський, М., Бондар, М., Боронь, О., Гальченко, С., Гриценко, П., Дзюба, І., Пилипчук, Р., Скрипник, Н., Смілянська, В., Стус, Д., та Чамата, Н. (ред.). *Шевченківська енциклопедія*: в 6 т. Київ: НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; Т. 4, С. 658–660.
- Шевченко, Т. Г. (2003). *Зібрання творів*: у 6 т. М. Г. Жулинський та інші (ред.). Київ: Наукова думка.

References:

- Barabash, Yu. (2011). *Prostorin shevchenkovo slova: tekst – kontekst, semantyka – struktura* [Space of Shevchenko's Word: text – context, semantics – structure]. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian)
- Biletskyi, F. M. (1964). T. H. Shevchenko pro Viliama Shekspira [Shevchenko on William Shakespeare]. *Inozemna filolohiia. Lvivskiy derzhavnyi universytet imeni I. Franka*. Issue 1, P.38-47. (In Ukrainian)
- Biletskyi, O. I. (1939). Shevchenko i svitova literatura [Shevchenko and World Literature]. *Pamiaty Tarasa Shevchenka. Zbirnyk statei do 125-littia z dnia narodzhennia*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR. (In Ukrainian)
- Grabowicz, George G. (1991). Do pytannia velychi Shevchenka: samozobrazhennia poeta [To Shevchenko's Greatness: Poet's Self-depiction]. Onyshkevych, L. M., Rudnytzky, L., Pevny, B., Hunchak, T. (Eds.). *Svity Tarasa Shevchenka. Zbirnyk statei do 175-richchia z dnia narodzhennia poeta=The worlds of Taras Shevchenko. Collection of essays commemorating the 175th Anniversary of the Poet's Birth*. New-York, P. 277–287. (In Ukrainian) DOI: <https://doi.org/10.2307/308601>
- Grabowicz, George G. (2000). *Shevchenko, yakoho ne znaemo. Z problematyky symbolichnoi avtobiohrafii ta suchasnoi retseptsii poeta* [The Unknown Shevchenko. Essays on the Poet's Symbolic Autobiography and Reception]. Kyiv: Krytyka.
- Grabowicz, George G., Zakharkin, S., & Fedorchuk, O. (Eds.). (2013). *Taras Shevchenko v krytytsi T. I: Pryzhyttieva krytyka (1839–1861)* [Taras Shevchenko, The Critical Reception. Vol. I: The Contemporary Reception (1839–1861)]. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian)
- Heneraliuk, L. (2012). Notatky do psykholohichnykh studii nad Shevchenkom i yoho tvorchistiu [Notes on Psychological Studies of Shevchenko]. *Slovo i Chas*. № 5, P.3–19. (In Ukrainian)
- Ivakin, Yu. (1984). *Poeziia Shevchenka periodu zaslannia* [Shevchenko's Poetry in Exile]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
- Lotman, Yu. M. (1981). *Semiotika kultury i ponjatie teksta* [Semiotics of Culture and Concept of Text]. *Trudy po znakovym sistemam: Struktura i semiotika hudozhestvennogo teksta*, T. XII. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, P.3–7. (In Russian)
- Lotman, Yu. M. (1996). *Vnutri mysljashchih mirov. Chelovek — tekst — semiosfera — istorija* [Inside the Thinking Worlds. Human Being — Text — Semiosphere — History]. T. D. Kuzovkina (Ed.). Moscow: Jazyki russkoj kultury. (In Russian)
- Maistrenko, M. (1992). *Shevchenko i antychnist* [Shevchenko and Classical Antiquity]. Odesa: Maiak–Asotsiatsiia «Bryhantyna». (In Ukrainian)
- Pelenskyi, Ye. Yu. (1943). *Ovidii v ukrainskii literature* [Ovid in Ukrainian Literature]. Krakiv-Lviv: Ukrainske vydavnytstvo. (In Ukrainian)
- Pylypchuk, R., & Shapovalova, M. (2015). Shekspir [Shakespeare]. *Shevchenkivska entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia]: in 6 vols. Zhulynskiy, M., Bondar, M., Boron, O., Halchenko, S., Hrytsenko, P., Dziuba, I., Pylypchuk, R., Skrypnyk, H., Smilianska, V., Stus, D., & Chamata, N. (Eds.). Kyiv: Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. V. 6, 963–965. (In Ukrainian)
- Rylsky, M. (1964). Shevchenko – pojet-novator [Shevchenko as Poetic Trailblazer]. *Shevchenko i mirovaja kultura*. Moscow: Nauka, 68–95. (In Russian)
- Savchenko, S. (1939). Shevchenko i svitova literature [Shevchenko and World Literature]. *Radianska literatura, lypen*, P.116–128. (In Ukrainian)
- Shakh-Maistrenko, M. (2013). Ovidii [Ovid]. *Shevchenkivska entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia]: in 6 vols. Zhulynskiy, M., Bondar, M., Boron, O., Halchenko, S., Hrytsenko, P., Dziuba, I., Pylypchuk, R., Skrypnyk, H., Smilianska, V., Stus, D., & Chamata, N. (Eds.). Kyiv: Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. V. 4, 658–660. (In Ukrainian)
- Shapovalova, M. S. (1976). *Shekspir i ukrainska literatura* [Shakespeare and Ukrainian Literature]. Lviv: Vyshcha shkola. (In Ukrainian)
- Shevchenko, T. H. (2003). *Zibrannia tvoriv in 6 v* [Collection of works: in 6 volumes]. M. H. Zhulynskiy et al. (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)

Torkut, N., & Boryskina, K. (2016). Spetsyfika ta rol solilokviiv u rymskii piesi «Iulii Tsezar» [Specifics and Role of Soliloquies in the Roman Play "Julius Caesar" by William Shakespeare]. *Derzhava ta rehiony. Seria: Humanitarni nauky*. № 3–4, P. 3–8. (In Ukrainian)

Кушнарєва Марія Борисовна

Овидий, Шекспир, Шевченко: особенности автокоммуникационных практик

Аннотация. Статья содержит анализ проявлений опосредованного литературного влияния произведений Овидия и Шекспира на творчество Тараса Шевченко. Автор полемизирует с традиционным для современного украинского литературоведения представлением о том, что интерес Шевченко к творчеству Овидия был вызван сходством определенных фактов их биографий, а к Шекспиру — гуманистическим характером его творчества. На основании анализа некоторых аспектов творчества Овидия и Шекспира, а также поэтического, эпистолярного и мемуарного (дневник) наследия Шевченко выдвигается предположение, что его искренний интерес к творчеству указанных авторов обусловлен его вниманием к способам проявления в их творчестве автокоммуникации. В поэзии Шевченко автокоммуникация представлена большим количеством случаев обращения поэта к его стихотворениям. В творчестве Овидия автокоммуникация проявляется аналогичным образом, у Шекспира — в виде многочисленных солилоквиев, произносимых героями его драматических произведений. Потребность Шевченко в автокоммуникации обусловлена особенностями его психологического портрета и индивидуальности, поэтому в основе его интереса к Овидию и Шекспиру лежит не поиск материала для заимствования, а ощущение глубинного эмоционального сродства с Овидием и героями Шекспира.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, литературные влияния, автор, автокоммуникация, Овидий, Шекспир, солилоквий.

Maria Kushnareva (Kushnarova)

Ovid, Shakespeare, Shevchenko: features of autocommunication practices

Abstract. The paper presents analysis of cases of indirect literature influences of Ovid and Shakespeare upon Taras Shevchenko's poetry. The author questions the view which is common in modern Ukrainian literature studies that Shevchenko's interest in Ovid's works was caused by similarity of certain facts of their biographies, and in Shakespeare's one — because of their oeuvres' humanistic dimension. Based on analysis of some relevant aspects of Ovid's and Shakespeare's works, and poems, letters and diaries by Shevchenko, the author argues that Shevchenko's keen interest in both poets' works was specified by his concern with modes of autocommunication and its display. In Shevchenko's poems, autocommunication manifest is addressed to his own poems in many cases; in Ovid's works, it manifested itself in the same way, while for Shakespeare's dramas, it appeared in numerous soliloquys delivered by characters of his. Shevchenko's fierce need for autocommunication was rooted in his psychological portrait, therefore, he was interested in Ovid and Shakespeare not because of searching for some objects for reception or imitation but because of deep feeling of emotional affinity with Ovid's and Shakespeare's characters.

Keywords: Taras Shevchenko, literature influences, author, autocommunication, Ovid, Shakespeare, soliloquy.